

Gömöri György

Petőfi Sándor emlékkönyvi bejegyzései tükrében

Az emlékkönyv, régi nevén *album amicorum*, érdekes fejlődésen megy át a 18. század második felében. Egyrészt változatlanul használják peregrinus diákok vagy főrendi utazók, olyanok, mint Sikos István evangélikus lelkész¹ vagy Teleki Sámuel², akik barátaik, illetve fontosabb emberek aláírásait gyűjtik bennük, másrészt viszont a művelt elit köreiben a fiatal lányok és asszonyok számára szinte kötelezővé válik a műfaj „intimebb”, biedermeier változata, ami a „Stammbuchot” egyfajta „szalonkönyvvé” teszi – ebbe nemcsak bibliai vagy irodalmi idézeteket, hanem szentimentális, bájosan didaktikus szövegeket is lehet írni a tulajdonos mulattatására. Ez a kapcsolat kutatás szempontjából kissé csökkenti az emlékkönyvek értékét, viszont a tulajdonos szempontjából új, szubjektív dimenziót ad a bejegyzéseknek.

A magyar költők sem tudták elkerülni az emlékkönyvbejegyzések divatját. Nem teheték, hiszen a magyar irodalmat a 19. század első évtizedeiben főleg a nők pártolták és olvasták, nem hiába volt az egyik első népszerű kulturális folyóirat címe *Pesti Divatlap*. Még Berzsenyi Dániel, „a niklai remete” is beírt verssorokat pár emlékkönyvbe³, Vörösmarty Mihály pedig az 1836-tól 1842-ig terjedő időszakban nem kevesebb mint tizenkét alkalommal tette ezt, hosszabb-rövidebb versekben avatva emlékezetessé hölgyeknél tett látogatásait. Illetve egy alkalommal bizonyosan őt kereste fel Julia Pardoe, a *City of the Magyar* szerzője, aki hosszabb időt töltött Magyarországon, és alighanem végleges távozása előtt kapta albumvégre Vörösmartyt. A négysoros epigramma, amit Vörösmarty Miss Pardoe kérésére rögtönzött 1840 februárjában⁴, fontos adaléka a kor angol–magyar kapcsolatainak, költői összefoglalása Széchenyi István gróf angomániájának.

A fiatal Petőfi Sándor sem tudta magát kivonni a műfaj kísértése alól, jóllehet kezdetben nem nők, hanem férfibarátok albumaiba írt be sorokat. Még iskoláskorában első, Selmecezen írt szengéi közt találunk egy, „Szeberényi Lajos emlékkönyvébe” című négysoros verset. Ezt ifjúkori naiv érzelmek ihletik, biztosítva a barátot arról, bárhová is ragadja a sors: „Érted ezen kebel ég, s léssen örökre híved.”⁵ Petőfi ekkor mindössze 16 éves, Szeberényi három évvel idősebb, de hiába ígér a fiatal költő örök barátságot idősebb társának, az később, 1845-ben,

1 Sikos István (1765–1828 után) albuma az Evangélikus Országos Levéltárban V. 183 jelzet alatt. Érdekessége Berzsenyi Dániel bejegyzése a 89/v lapon, erről lásd: *A Dunánál*, 2003. május, 71–72.

2 *Teleki Sámuel albuma*, szerk. Jankovics József, Szeged, 1991.

3 *Berzsenyi Dániel összes művei*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968, 143.

4 *Vörösmarty Mihály költeményei*, Bpest, 1974...

5 *Petőfi Sándor összes költeményei*, Szépirodalmi, 1954, I. 646.

hírlapíróként „*durván megtámadja Petőfit, barátságuk megszakad*”.⁶ Más kérdés, hogy később Szeberényi, akiből evangélikus lelkész lett, egy olyan emlékirattal kerül be az irodalomtörténeti nyilvántartásba, aminek a *Néhány év Petőfi életéből* címet adja (Szeged, 1861).⁷

A következő két kis emlékkönyvi versből egyáltalán nem lehet következtetni Petőfi hányattatására a színészkedés és a grazi katonáskodás között, mert mindkettőt tömény szentimentalizmus jellemzi: Pozsonyban Török Gyula nevű ismerősét, Selmecen meg Neumann Károlyt, alighanem régi iskolatársát és barátját tiszteli meg egy-egy alkalmi versszettel. Különösen az utóbbi árulkodna már-már homoerotikus érzelmekről – ha komolyan vennénk. De úgy hiszem, nem lehet komolyan venni, ha valaki ilyen szavakkal vall „szerelmet” barátjának, mint „*Szeretlek, mint hold a csendes éjet*”, és sírig tartó barátságáról biztosítja az emlékkönyv tulajdonosát.⁸

Ennél már komolyabb költői kísérlet a Pápán 1842. április 12-én írt hatsoros, amit Kolmár József emlékkönyvébe vetett papírra a katonaságból nemrégén leszerelt költő. Kolmár pár évvel idősebb Petőfinél, tagja ő is annak a pápai önképzőkörnek, ahol Petőfi összebarátkozik Jókai Mórral és Orlai Petrics Somával. Kolmár is verselget, főleg epigrammákat ír. 1843-ban segíteni tudja a nyomorgó Petőfit Pozsonyban, ahol pár garas keresetet biztosít a költőnek az *Országgyűlési Tudósítások* másolásával.⁹ Később egy ideig a *Pesti Divatlapok* segédszerkesztője lesz, majd a forradalmi sajtó munkatársa, illetve korrektora, aki 1849 után először Pápán, majd Baján, végül Pozsonyban tanít, az utóbbi két helyen középiskolában. Művei közt szerepel a többi közt egy *Petőfi Sándor emlékezete* című írás (Pozsony, 1880) addigra már klasszikussá vált barátjáról.¹⁰

Ami az emlékkönyvi szöveget illeti, annak dátuma 1842. április 12., és hangvétele kissé romantikus, kisaludys-kölcseys, ezekkel a sorokkal kezdődik: „*Magas trónján a sors ül, titkos könyv kezében / Az életkönyv ez; benne két lap a miénk*” – a gyász és az öröm lapjai. Petőfi természetesen azt kívánja barátjának, ne kelljen „*átolvasnia... a sötétet*”, vagyis a gyász lapjait.¹¹ Ez a kívánság annyiban teljesült, hogy Kolmár, a 33 éves korában a római katolikus hitre áttért tanár igen magas kort ért el, 97 éves korában halt meg Pozsonyban.

De éppen 1842-ben jelenik meg az *Athenaeumban* az első igazán sikeres Petőfi Sándor-vers, a *Hazámban*. Innentől kezdve követhetjük a költő „lírai életregényét”¹², amit az a voltaképpen személytelen népies bordalok és olyan szentimentális szövegek között szöveget, mint az „*L...né*” vagy a „*Matildhoz*”.¹³ Bár a Dunavecsén írt „*Hazámban*” utolsó sora már „*hazafiasnak*” értelmezhető, igazából itt egy lokálpatrióta beszél, aki „*édes hazámon*” a Duna–Tisza közét érti. Az igazi változást az 1844-es év hozza meg, amikor az év januárjában a *Honfidal* című költeménnyel Petőfi az *egész magyar haza* mellett tesz hitet, szinte vallásos rajongással: „*Tied vagyok, tied, hazám! – E szív, e lélek.*”¹⁴ Más szóval

6 Új magyar irodalmi lexikon, 3. P–Zs, szerk. Péter László, Akadémiai Kiadó, Bpest, 1994, 1916

7 uo.

8 *Petőfi...költeményei*, I. 662.

9 Új magyar irodalmi lexikon, 2. H–Ö, Akadémiai, 1994, 1037 és „*Kolmár József sírja*”, Szlovákiai Művelődési Intézet, Dunaszerdahely (online). Utóbbi megadja Kolmár halálának pontos évét, ami 1917.

10 UML, uo.

11 *Petőfi...költeményei*, I. 682.

12 Nemeskürty István, *Diák, írj magyar éneket! A magyar irodalom története 1849-ig*. 468.

13 *Petőfi... költeményei*, I. 55. és 62.

14 i. m., 71. Az 1843–44-es országgyűlésen (a horvát követekkel való összeütközés után) lett a magyar nyelv a követi felszólalásokban kötelező. Erről lásd Pulszky Ferenc, *Életem és korom I.*, Szépirodalmi, 1958, 206.

(részben, gondolom, pozsonyi olvasmányainak és a *Pesti Hírlap* vezércikkeinek, megtalál Vörösmarty Mihály *Honszeretet* című versének köszönhetően) Petőfi egy eszmébe, a magyar patriotizmus eszméjébe lesz szerelmes. Ami pedig a nőket illeti, azokhoz felváltva ír népies, humoros tónusú, illetve szentimentális-romantikus hangulatú verseket. Utóbbiak elszaporodása összefügg Petőfi életkörülményeinek rendeződésével: állást kap a *Pesti Divatlap*nál, és 1844. november 10-én Vörösmarty segítségével megjelennek *Versei*.¹⁵ Már elismert költő tehát, amikor Wachott (Vahot) Sándoréknál megismeri a 15 éves Csapó Etelkát, és első másnemű lénynek írt emlékkönyvi verse a „Cs. E. kisasszony emlékkönyvébe” lesz, 1844 karácsonyán. Petőfi szinte előre érzi Etelka hamarosan beteljesedő sorsát:

*Ha a sötét betűk, amiket itt leírok,
Lennének a balsors, amely tán téged ér:
Elvetném tollamat, nem írnék, bárha lenne
Minden vonásomért egy-egy ország a bér.*¹⁶

Etelkát 1845. január 7-én temették, hirtelen halt meg, szívszélhűdésben. Ez a gyászos esemény Petőfit annyira felzaklatta, hogy két hónap alatt egész versciklust szentelt a kislány emlékének, a meglehetősen szentimentális *Cipruslombok Etelke sírjára* címmel. Horváth János ezt a ciklust „irodalmi szerelemnek” nevezi Petőfi-életrajzában, és a későbbi kritika is erős fenntartással kezeli ezeket a verseket, „erőltetett” jelzővel illeti őket.¹⁷ Valóban, az olvasónak úgy tűnik, a családi melegségre vágyakozó fiatal költő inkább Wachott Sándorné, született Csapó Mária-ba volt titokban szerelmes, aki szép is volt, művelt is (olvasott angolul, lehet, hogy ő adta Petőfi kezébe Byront), s ezt a sejtésünket látszik igazolni nem csak a „V. S.-né emlékkönyvébe” írt hatsoros, aminek csattanója az, hogy a fiatalasszonynak nem boldoggá kellene tennie költő urát, hanem kicsit „gyötörnie” kell, hogy „halljuk édesbús dalát”¹⁸, de egy 1845-ös, Vahot (így) Sándornak címzett költői levél, amiben mintegy bocsánatot kér barátjától amiatt, hogy néha túl hosszan bámulja annak feleségét: „És ne bánd, ha olykor / Elmerengve csüggök / Bámuló szemekkel / Hitvesednek arcán / Oh ne bánd, barátom! / Hamvadó testvére, / A szegény Etelke / Elvesztett vonásit- / Keresem csak ottan.”¹⁹ Másfelől viszont minden bizonnyal Etelke lesz a modell a *János vitéz* Iluskájához, őt támasztja fel Petőfi a mesebeli tóban, amelyből „az élet vize árad”.

De kövessük az „életregényt”, aminek mozzanatairól a költő részletesen beszámol az *Úti levelek*ben meg 1845 áprilisa és ugyanaz év június 22-e között írt verseiben. Ezekben a nem különösebben érdekes versekben a barátság dominál, a baráti együttlét és utazgatás Kerényi Friggyessel és Tompa Mihállal, a szerelem csak emlék, helyette incselkedő, kicsit gúnyos, fölényes hangon beszél a költő az újabban megismert lányokról, asszonyokról, az egyiknek ezt hányja szemére: „Te is leány vagy édes angyalom, / Egy szikrával sem jobb a többinél.”²⁰ Viszont utazása közben Vár-Gedőn (a mai Hodejovban) Petőfi megint ír egy alkalmi, de úgy hiszem, önjellemzése szempontjából fontos kis verset, aminek címe

15 *Új magyar irodalmi lexikon*, III., P–Zs, 1620.

16 *Petőfi... költeményei*, I., 305.

17 Nemeskürty, i. m., 472.

18 *Petőfi... költeményei*, I., 305.

19 uo. 345. A vezetéknevet hol így írják, hol úgy. Wachott Sándort mint „Vahotot” aposztrofálja Petőfi, bár ő maga, meglehetősen eredeti nevet használta, Vahot Imre azonban, a folyóirat-szerkesztő, akivel Petőfi később csúnyán összeveszett, a magyaros formát részesítette előnyben, vö. Illyés Gyula, *Petőfi Sándor*, Szépirodalmi, 1971, 259.

20 uo., 366.

A. B. emlékkönyvébe. Vár-Gedő (másutt Vár-Gede) falucska Rimaszombattól délre, ahol a költő a Kubinyi-kúrián²¹ vendégeskedett, és alighanem ott találkozott Adorján Boldizsár költővel, akinek verseit már korábban olvasta az *Athenaeumban*. Tudta tehát, hogy költőtársának hagy emléket rögtönzött verse beírásával:

*„Kalmáridőket élünk mostanában,
Egy pénzdarabnak nézik a világot,
S ha a világ pénz, a költő mi rajta?
A költő – mondják – hasztalan penész csak.
Pedig a költő a királyi kép a
Világ tallérján...nem, királyi kép sem!
Ő a tallérnak csengő, tiszta hangja,
Szép szellemrésze a hitvány anyagnak, –
Légy büszke rá, hogy költőnek születted.”²²*

Ennek a pár sornak vannak előzményei: nem sokkal Pestre költözése után a *János vitéz* költője már többször próbálja megfogalmazni a költőiség mibenlétét, jóllehet sokkal körülményesebben, mint a fenti kilenc sorban. A „*Költő lenni vagy nem lenni*” (!) című versben például kijelenti, hogy a *költőnek születni kell*, vagyis ezt a mesterséget nem lehet megtanulni, továbbá, hogy bár a költészet művelése rangot jelent, a versírás egyáltalán nem garancia a boldogságra.²³ De ami ebben az Adorján Boldizsárnak címzett versben megkapó²⁴, az a költői hangnak a pénzzel szembeni megfogalmazása: előbbi nem anyagi valóság, hanem zenei hang: az aranytallér *csengése*. Ennél tömörebben és szebben kevesen jellemezték a költészetet a tizenkilencedik században.

1845 nyarán Petőfi Sándor sokat jár Gödöllőn, ahol gyakran találkozik a Grassalkovich-kastély jószágigazgatójának a lányával, Mednyánszky Bertával. Megint egy szóke, kék szemű lányról van szó, aki ugyan egyidős a költővel, de sokkal módosabb, és bizonyára műveltebb elődjénél, a kis Etelkénél. Bertának imponál a lelkes, fiatal költő, de nem tudni, elfogadta-e volna Petőfi házassági ajánlatát – ha rajta múlik. Nem rajta múlt, apja durván, sértő szavakkal utasította el a valóban bizonytalan egzisztenciájú kérőt: „*poétának, pojácának leányomat nem adom*” – állítólag ez állt elutasító levelében. Ehhez képest a Berta társaságának köszönhető ciklus, a *Szerelem gyöngyei*, jelentős fejlődést mutat a költő szerelmi lírájában. Illyés Gyula szerint a ciklus több darabja „*az érzések mélyebb régiójából való*”.²⁵ Itt a szeretett lény már nem „gyermek”, hanem „leányka”, akivel meg lehet beszélni a haza dolgait, mert ő is forrón szereti hazáját. Petőfi természetesen idealizálja Bertát, s kicsit tisztában van azzal is, hogy bár ő rajong a lányért, az egyelőre csak barátnak tekinti őt, legalábbis erre vallanak ezek a sorok: „*Oh leányka, ha te nem szeretsz is, / Engedd meg, hogy szerethesselek.*”²⁶ Vajon a leánykérés meghiúsulása társadalmi radikalizálódáshoz vezetett Petőfi költészetében? Erre

21 A Kubinyi-kúrián jelenleg emléktábla látható, vö.: Szombathy Viktor (szerk), *Szlovákiai utazások*, II. kiadás, Bpest, 1976, 147. Gedővár romjai, illetve legendája ihlették Petőfit később a *Salgó* című romantikus mesére.

22 *Petőfi... költeményei*, I. 367.

23 i. m., 347.

24 Pár évvel később, már 1848-ban, Petőfi újabb verset ír Adorjánhoz, aminek üzenetét András Sándor kiemelten fontosnak tartja Petőfi költészetében: András Sándor, *Játék vagy kaland*, Jelenkor, Pécs, 1988, 146–148.

25 Illyés, i. m., 215.

26 Petőfi, i. m., 387.

nem lehet egyértelmű választ adni, annyi bizonyos, hogy a Mednyánszky Berta-epizód nélkül Petőfi nem írta volna meg az *Ismerjétek meg!* című verset 1845 szeptemberében, aminek az a lényege, hogy a költő „ünnepelesen” lép ki magáról a vidámság álarcát, nem tettet derűt, saját kínjairól, szenvedéséről is fog írni a jövőben.²⁷

Saját szenvedéseiről és a „haza” sorsáról, jelenlegi siralmas állapotáról. Mihez mérten? Hát az ősök, a vitéz elődök tetteihez képest. Ez a „dicső múlt/szánalmas jelen” ellentétpár ettől kezdve végigvonul Petőfi költészetén, egészen a *Nemzeti dalig*. Pontosan meg is fogalmazza *A hazáról* írt versben:

*„Oly rég elhervadt a babér
A magyaroknak homlokán,
Hazám, oly rég voltál te nagy, hogy
Nagyságod híre csak mese talán.”²⁸*

Jóllehet itt Petőfi „a három tenger” mítoszát is feleleveníti, mégsem magyar birodalomról álmodik, hanem olyan átalakulásról (függetlenségről?), ami egyszersmind kiterjeszti a népre a szabadságjogokat. Amikor „szabadságról” beszél, ezen nem a nemesi szabadságfogalmat érti, hanem a külföldi – főként francia – egyéni szabadságot, amit először a forradalom teremtett meg. De a honszeretet összeesküvését egyelőre kordában tartja a szerelem, a mielőbbi házasodás vágya. Vagyis a sorrend világos: először meg kell házasodni, utána lehet forradalmat csinálni.

A következő emlékkönyvi vers, *M. E. kisasszony emlékkönyvébe*, mindössze két versszak, és éppen egy esküvő boldogságát vetíti elő, vagyis inkább két esküvőt: a költő sajátját és a címzett küszöbön álló esküvőjét. Petőfi ezt a jövőben remélt napot élete legboldogabb napjának képzele, és ezért írja Pesten az alighanem menyasszonynak: *„Megállítanám, ha volnék Józsi, / Megállítanám itt a napot, időt, / Hogy mindörökké oly boldog lehess, / Minő akkor lész az oltár előtt.”²⁹*

Ha Berta megkérését a családi melegség iránti vágyódás motiválta, Petőfi elég hamar megszerzi magának a családi kör illúzióját a borjádi látogatással Sasséknál. Sass István és Károly mindketten barátai Petőfinek, kettőjük közül Károly később a költő esküvői tanúja is lesz. Borjádón Sándor a Sass-kúria vendége, ahol őt „Sass néni, a nagyasszony saját fiának tekinti”³⁰, és mivel barátok közt van, Petőfi természetesen beír két Sass-emlékkönyvbe. Az első ezek közül Károlyé, hiszen az „S. K.” monogram csak rá vonatkozhat. Itt (mint elég gyakran emlékkönyvi beírásaiban) Petőfi nem a címzetről, hanem saját magáról vall. Méghozzá dacosan, önkritikusan:

*„Vén épület már a világ,
Le, alacsonyra süllyedett.
Ha egyenest jársz: beütöd
A gerendába fejedet.
Hajolj meg, ha a fejtőrő
Gerenda ellenedre van...
Én inkább betöröm fejem,
Semhogy meghajtsam derekam!”³¹*

27 i. m., 431.

28 i. m., 467.

29 i. m., 437.

30 Illyés, i. m. 230.

31 *Petőfi... költeményei, I.*, 442.

A második borjádi vers címe kissé talányos: *S. Zs. kisasszony emlékkönyvébe*. Mármost a Sass családban csak egyetlen fiatal lány volt, Erzsike, tehát fel kell tételeznünk, hogy a címben jelzett Zs. beceneve „Zsóka” vagy „Zsike” volt. Mindenesetre ez a tízoros kis vers azért rokonszenves, mert benne a költő egy másnemű lény *barátságára*, nem szerelmére jelent be igényt, vagyis a szerelem „virága” mellett megidézi a barátság „méhét”, és ezzel fejezi be a kis verset: „*Engedd, hogy én is méh legyek szívedben*”.³² Ezt követi az a költői bravúr, amit még egy évszázaddal később is méltányol a költő utód Illyés és a modern kritika: egy életből vett jelenet lényegül át költésztette: *A négyökrös szekér*. Tréfával kezdődik, mivel „*Nem Pesten történt, amit hallotok / Ott ily regényes dogok nem történnek*”, s azzal folytatódik, hogy „*a társaságnak úri tagjai / Szekérre ültek és azon menének. / Szekéren mentek, de ökörszekéren*”. Kurziváltam az első versszak pár szavát, hogy ezt a különleges, mulatságos epizódot a korabeli olvasók szemével, illetve ízlésével nézzem. A következő nyolc sor gyönyörű idill, benne a falusi este csöndes szomorúsága, majd a harmadik versszakban a költő érzelmesen kérdi a mellette ülő Erzsikétől: „*Ne válasszunk magunknak csillagot?*” A barátság, a bensőséges pillanat, az esti idill emlékére csillagot választanak, s végül a verset lezárja a költészetből a valóságba visszavezető két sor: „*Az országúton végig a szekérral / A négy ökör lassacskán ballagott*”.³³

De a haza állapota, illetve a társadalmi igazságtalanságok Petőfit még Borjádön is foglalkoztatják, itt írja egyik legmaróbb szatírját, *A magyar nemest*. Pestre visszatérve lapot szervezne, a fiatal írók és költők lapját, de a *Pesti füzetek* nem kap lapengedélyt és Petőfi halálosan összevész Vahot Imrével, a *Pesti Divatlap* szerkesztőjével. Majdnem párbaj lesz az ügyből, de Vahot nem hajlandó se vívni, se pisztollyal tüzelni, elhárítja a kihívást.³⁴ Nem ő az egyetlen, aki Petőfi ellen fordul, illetve elidegenedik tőle, s a költő erre úgy reagál, hogy (kevés kivétellel, ilyen Jókai) érvénytelennek tartja magának a „barátság” fogalmát. Visszahúzódik szüleihez, Szalkszentmártonba, és megírja a csalódás, az emberrekből való teljes kiábrándulás verseit. Ez a *Felhők*-ciklus, és nem véletlen, hogy ebben az időszakban az emberkerülő Petőfi Sándor egészen 1846 júniusáig nem ír emlékkönyvversek. Viszont számos önirikus költeménye születik ezekben a hónapokban, és a hazafiból egyre kozmopolitább forradalmár lesz, más szóval felismeri a világhelyzet alakulásának és a haza sorsának összefüggéseit: „*Álmamban én / Rabnemzetek bilincset tördelem!*”³⁵ Figyeljünk a többes számra: itt nem csak a magyar nemzetről van szó. Bár külön versben nem reagál a galíciai eseményekre, ahol 1846 februárjában egy lengyel nemesi felkelést részben a Bécstől felbujtott parasztok vertek le, ez a nem sokkal utána leírt két sor mintegy sűríti Petőfi akkori komor történelemszemléletét:

„*Mi ettél föld, hogy egyre szomjazol?
Hogy annyi könnyet s annyi vért iszol?*”³⁶

A rémálmok, látomások alapja nemcsak a történelmi vérfürdők fölötti elmélkedés, hanem a Petőfi lelkében időnként fellépő halálvágy. Ez először talán összefügg „a költők fiatalon hálnak” axiómával, hiszen Byron, Shelley, s a magyarok közül Csokonai is viszonylag fiatalon hunyt el. De ehhez, „a költő mint hullócsillag” (Adorján Boldizsárhoz)

32 i. m., 443.

33 uo. 444.

34 Illyés, i. m. 259. A többi közt Priella Kornélia nagyra tartotta Kuthy Lajost, akivel Petőfi ekkor már nem volt jó viszonyban.

35 Petőfi, i. m. 525.

36 uo., 513.

tételhez még hozzájön a legnemesebb elképzelhető halál gondolata, amit Petőfi 1846 áprilisában a *Sors, nyiss nekem tért...* negyedik versszakában pontosan megfogalmaz:

*„Meghalni az emberiség javáért!
Mily boldog, milyen szép halál!
Szébb s boldogítóbb egy hasztalan élet
Minden kéjmámorainál.”³⁷*

Ettől nincs is olyan messze az *Egy gondolat bánt engemet...* meghalásvíziója. Amiről ugyan nem ír András Sándor kitűnő Petőfi-tanulmányában, de a többi közt megállapítja: „Petőfi kereste a pusztulást, a halált, az egyetlen szabadságot, mint szerelni vallomást az életnek.”³⁸ Ezt a paradoxont időnként zárójelbe teszi a külső cselekvés lehetősége, Szendrey Júlia szerelme, vagy a márciusi forradalom, de érvényessége, azt hiszem, 1849-ben véglegesen bebizonyosodik. A logikai sor, ami a *Sors, nyiss nekem tért...* után összekapcsolja a költőben a forradalmi magyar megújulást a világforradalommal, majd a szabadságharc bukását a mártírhálál lehetőségével, félelmetesen töretlen.

De még nem tartunk itt, Petőfi 1846 tavaszán azt állítja (*Levél Várady Antalhoz*), hogy „újjászületett”, megjósolja a véres európai forradalom apokalipszisát, de úgy tetszik, időközben humorát is visszanyerte, mert az év nyarán már újabb tréfás emlékkönyvverset ír egy alkalmi ismerősének „F. L. kisasszonynak”. Hat sor az egész, de érdemes idézni:

*„Miért mondjam, hogy nem feledlek el?
Miért mondjam, hogy rólad e kebel,
Oh lány, örökre megemlékezik?
Hitelt szavamnak szíved úgysem ad!...
Mert mi poéták hazudunk sokat,
S aztán ha szívből szólunk sem hiszik.”³⁹*

Ez már az érett, kicsit a női nemből kiábrándult Petőfi hangja. De ellentmondásba keveredik a korábbi „szent lant” képzzettel, illetve azzal, hogy költőnek lenni mindennél előbbrevaló. És beismerése annak, hogy a poéta nem mindig mond igazat – különösen udvarló verseiben. Mert közéleti verseiben a költőnek igazat *kell* mondania, azokban nem egy meghódítandó vagy szerethető fiatal nőszemélyhez, hanem minden emberhez, az egész néphez beszél. Ezekben ostromozhatja a nemzetet, számon kérheti tőle, miért nem halad együtt a civilizált Európával, illetve annak reformereivel és forradalmáraival. És (ahogy a *XIX. század költőiben* teszi) még nagyobb szerepet is szánhat a költőnek – a lángoszlop szerepét. Más kérdés, hogy a metafora, ha tovább gondoljuk, öngyilkos, hiszen maga a költő elég, felemésztdődik, semmivé lesz, mire közelebb vitte a népet „Kánaán”-hoz.

1846 nyarán Petőfi, ha valakit, még csak egy „számkiűzött istennőt” szeret, akit szabadságnak hívnak (*Szeretek én...*). De nem telik bele csak pár hét, és Nagyváradon, szeptember 8–10. között megszületik az első Júlia-vers, a *Juliához*⁴⁰, amit hamarosan újabb versek követnek, köztük egy, amiben Sándor biztosítja Juliát, hogy bár ez nem az első szerelme, de biztosan ez az utolsó (*Szerelmes vagyok én*). A később történtek fényében ezt a fogadkozást sem tarthatjuk teljesen hitelesnek, mindenesetre Petőfi ígérete jelzi az új szerelem rop-

37 uo. 560.

38 András Sándor, i. m., 155.

39 *Petőfi... költeményei*, I., 584.

40 i. m., 594.

pant intenzitását. És természetesen születik egy emlékkönyvi vers is, hosszabb a szokásosnál, a címe *Sz. J. kisasszony emlékkönyvébe*, keltezése Szatmár, 1846. október 8. Petőfi itt 26 versorban kibont egy hasonlatot a napkeletre szálló felhőkről, amelyek „*megfürödnek... a hajnalnak sugártengerében*”, a vers végén azonosul ezekkel a hajnalba vágyó és ott elenyésző fellegekkel: „*Mint a felhők titkos sejtelemből / Napkeletre vándoroltam én is...*”⁴¹ Ami Júliát illeti, ő még nem biztos az érzéseiben, kicsit meg is ijesztheti a költő érzelmi támadása, különösen az, hogy Petőfi (életében először) mindent egy lapra tesz fel: beteljesülő szerelem, vagy (feltehetően) öngyilkos halál. Mint Illyés megjegyzi, Júlia még csak tizenhét éves, és nem minden versét szereti az „illemértő” Petőfinek – ugyanakkor felismeri a szűk megyei életből való kitörés és a költőfeleség-szerepben rejlő országos hír lehetőségét, amennyiben elfogadja a szerelmes költő házassági ajánlatát.⁴²

Egyelőre Júlia haladékot kér – tavaszig. Legjobb barátnőjének, Térey Marinak írt leveleiből látszik, hogy már őt is megperzselte a „gonosz” és „szenvédélyes” Petőfi lángja, de még nem döntött, szembeszáll-e földbirtokos apjával, aki mereven ellenzi a szerelmi kapcsolatot, illetve a házasságot. Viszont a Nagykárolyban lakó Térey Marinak Petőfi hálás valamiért, amit nem mond ki, csak sejtet, abban a kis versben, amit *T. M. kisasszony emlékkönyvébe* címen vet papírra 1846. október 23-án: „...*ha egy hosszú öröm lesz életem / Azt én, leányka, neked köszönhetem*”.⁴³ Bár az irodalomtörténet úgy tudja, Szendrey Júliát egy Riskó Ignác nevű fiatalember mutatta be először Petőfi Sándornak, Térey Mari volt az, aki felhívta a költő figyelmét a megyebálra, ahol Sándor az első rohamot indította Júlia ellen, és azzal, hogy a bál után a fiatalok Téreyéknél többször találkozhattak, fontos szerepet játszott a szerelem kibontakozásában, mondhatjuk úgy is: Mari sikerrel bábáskodott a kapcsolat megszületésénél.⁴⁴

November 10-én Petőfi búcsút vesz új barátjától, Teleki Sándor gróftól, és Pestre indul, de közben még megáll Debrecenben. Itt egyszerre három emlékkönyvi verset rögtönöz, ugyanazon a napon, alighanem ugyanabban a társaságban. Mindehárom címzett nő, egy asszony van köztük: Kovács Jánosné, és két kisasszony: E. R. és K. J. monogrammal. Igencsak alkalmi szövegek ezek, még az első köztük a legpetőfisebb, mert a jellem fontosságát hangsúlyozza, és arra kéri a fiatalasszonyt, nevelje majdani gyermekét jellemes embernek, a másik kettő kicsit édeskés biedermeier-szöveg, tele jókívánssággal a címzetteknek.⁴⁵ Nem fontos ezúttal, hogy tudjuk, kiket takar a két monogram. Egy név viszont hiányzik a debreceni verslistáról: a Prielle Kornéliáé, akinek kezét (hallván Júlia állítólagos hűtlenkedéséről) Petőfi azon nyomban megkérte, és csak egy technikai akadály (keresztlevél hiánya, a helyi református lelkész vonakodása) akadályozta meg abban, hogy a kedves kis színésznőt vegye feleségül. Nellike boldogan hozzáment volna Petőfihez, de ahogy azt Illyés Gyula észrevette, először is lóditott, amikor azt állította a költőnek, hogy „betéve tudja minden versét”, másodszer pedig olyan rossz irodalmi ízlése volt, hogy abból csak heves összevesszés származhatott volna, ha valóban férjéül választja Petőfit.⁴⁶ Prielle Kornélia tehát emlékkönyvi hiányával marad emlékezetes ebben az írásban.

41 i. m., 608.

42 Illyés, i. m., 280.

43 Petőfi, i. m., 618–619.

44 eccehomo.hupont.hu

45 Petőfi, i. m., 628–631.

46 Illyés, i. m., 290–291.

Az 1846-os év egy nagyon szép szerelmes verssel (*Reszket a bokor...*) és egy lendületes halálvízióval zárul. Az *Egy gondolat bánt engemet...* Petőfi egyik legjellegzetesebb és bizonyos értelemben legprófétikusabb verse. Az „Ott essem el én / a harc mezején /...S holttestemen át / Fújó paripák / Száguldjanak a kivívott diadalra...”⁴⁷ az én (még verseket könyv nélkül tanuló) nemzedékem legtöbb tagjának kitörölhetetlenül az agyába vésődött. Igen, ez a Petőfi már nem csak hazai reformban, vagy kis magyar forradalomban gondolkodik, hanem a „Világszabadság” szót írja fel serege zászlóira, ez már *nemzetközi forradalmár!* Ez a verslátomás későbbi pályájának alapja és aranyfedezete. Ezt a nemzetköziséget szimatolta meg benne a szabadszállási választási ellenfél, aki „oroszkémnek” hazudta Petőfit – miért nem „francia kémnek” vagy „ügnöknek”? Ő már az áprilisi trónfosztás előtt hónapokkal megírja az *Itt a nyílám, mibe lőjem* című verset, aminek refrénje az „Éljen a köztársaság!”⁴⁸ Furcsamód ez az üzenet ma, még 118 évvel Petőfi Sándor halála után is aktuális.

1847. január 1., tehát újév napja a keltezése annak a pársoros versnek, amit Petőfi emblematikus verseként szoktak idézni: a *Szabadság, szerelem!* Ez a romantikus hitvallások legromantikusabbika, hiszen a költő már a szerelemért (szerelmeséért) hajlandó feláldozni életét. Igen, de ez csak metafora, az viszont, hogy a szabadságért még a szerelmesnek áldozott (elzalogosított) életet is feláldozhatjuk, már fokozhatatlan ígéret. Amit végül is a szabadságharcban valóra lehet váltani. Petőfi ekkor már nemcsak Júliát, hanem csecsemő korú fiát is hátrahagyva siet Bemhez, bár tudja, a győzelem esélyei minimálisak.

De térjünk vissza az emlékkönyvi versekhez. 1847–49 közt Petőfi többé nem ír hölgyek emlékkönyvébe, megkérte, és végül megszerezte Júliát, akivel Pestre költözött, ahol minden pletyka ellenére kölcsönösen imádják egymást. Ezután mind a három emlékkönyvbe bejegyzett szöveget Petőfi Sándor férfiaknak írja, mindhárom valamilyen módon részt vesz a szabadságharcban. Első köztük F. A., vagyis Frankenburg Adolf (1811–1884) Sopron megyei német anyanyelvű jogász és hírlapíró, aki 1844-től szerkeszti az *Életképek* című lapot, a Tízek Társaságának lapját, Petőfi fő jövedelemforrását és „Budapesti levelek” címmel ír humoros tárcákat a *Pesti Hírlap*ba, ő ennek a műfajnak az úttörője.⁴⁹ Mivel 1847-ben a bécsi kancelláriához helyezik, külügyminisztériumi államtitkár lesz, de úgy látszik, túlságosan magyarpárti, ezért a szabadságharc után egy évig börtönben ül. Petőfi emlékkönyvi versét alighanem Frankenburg Bécsbe távozása előtt (1847 áprilisában) írta be a szerkesztő emlékkönyvébe: a vers az „olajos korsó” bibliai példázatát magyarázza, azzal az üzenettel, hogy teljesen kell élni, bátran, nem óvatosan, hiszen a korsó újra meg újra megtelik.⁵⁰

1848 januárjában Petőfi rengeteg verset ír, köztük olyan emlékeztetéseket, mint *A puszta, télen*. A tizenhét januári vers mellett születik két fordítás is, egy franciából (Moreau) és egy angolból (Thomas Moore). Ami az emlékkönyvi verseket illeti, csak egyet találunk, maga a vers didaktikus-humoros, de a címzett életútja rendkívüli. Az *Egy könyv-árus emlékkönyvébe* Stáhel-Számwald Gyulához íródott. Ez a szegedi születésű, Petőfinél két évvel fiatalabb ember 1846-ban kerül Pestre, ahol Emich Gusztáv könyvkereskedő segédje, majd üzlettársa lesz.⁵¹ Alighanem Petőfi Sándor nagy tisztelője, amit a költő viszonz, hiszen nem kevesebb, mint tizenkét sorban „tiszteli meg” a névtelen könyv-árust, ilyen sorokkal zárva tanácsait:

47 Petőfi, i. m., 690.

48 Petőfi Sándor összes költeményei, II. 589.

49 Új magyar irodalmi lexikon, I., 622.

50 Petőfi, i. m., 70.

51 Magyar életrajzi lexikon II., szerk. Kenyeres Ágnes, 1969, 700–701.

*„A hon nevét, a drága szent hazát
Szívednek legtisztább helyére zárd,
S imádd az istent, s mindenekefelett:
Áruld erősen költeményimet”⁵²*

Petőfi ajánlatában itt az „Isten, haza, család” konzervatív hármasa helyett hazát, istent (kis ível) és forradalmi poézist találunk – Stáhel-Számwaldról nem tudjuk, mennyire volt istenhívó, de az biztos, hogy a haza és a szabadság oltárán egyaránt sokat áldozott. Életútja több rendkívüli kanyarulatot vesz: a szabadságharcban hadnagyként harcol Guyon Richárd hadosztályában, Branyiszkónál megsebesül, majd Világos után Németországba emigrál, ahonnan Emich segítségével tér vissza, hogy magyar földön folytassa kiadói tevékenységét. De rossz anyagi helyzete és családi tragédiája arra készítetik, hogy újra emigráljon: egy év London után 1855-ben kivándorol az Egyesült Államokba, ahol először újságírással foglalkozik, majd részt vesz az északiak oldalán a polgárháborúban, megszervez egy New-York-i katonaezredet. Ekkor már Julius H. Stahel néven szerepel, a harcok során fényes karriert fut be, különleges bátorságú és sikeres hadtestparancsnokként kivívja Lincoln elismerését, végül megkapja a legmagasabb állami kitüntetést, a Congressional Medal of Honourt. Mint diplomata folytatja pályáját, 1865-ben amerikai főkonzul lesz Japánban, majd Sanghajban, 1885-től mint biztosítási tisztviselő dolgozik, 1912-ben hal meg.⁵³ Nagyon kevés német–magyar újságíróból lett nemzeti hős az Egyesült Államokban: Stáhel-Számwald közéjük tartozik.

Maga Petőfi is kardot köt, követi a kormányt Debrecenbe, továbbra is írja hol lelkesítő, hol borúlátó, mind apokaliptikusabb verseit, s persze 1848 derekán megszületik *Az apostol*, amiben elsiratja „Szilvesztert”, a korán jött forradalmárt, aki végtelenül magányos a „szolgalelkű nép” tömegében, és mivel megkísérli megölni a királyi „zsarnokot”, végül maga is vérpadon végzi. Bár ez Petőfi lélektani problémáit illetően fontos mű, elemzésével itt nem foglalkozhatunk.

De 1848. december 15-én megszületik Sándor és Júlia gyermeke, Zoltánka Debrecenben. Ekkor még reménykedik, hogy fölnevelheti az újszülöttet: „*Oh halál, te nem lész oly kegyetlen, / Hogy magaddal ránts idő előtt*”⁵⁴, írja a *Fiam születésére* című versben, de hamarosan ezután belép az erdélyi hadseregbe, és 1849 februárjában a rajongva szeretett kis lengyel tábornok, Bem József mellett (akivel franciául társalog) újra feltámad benne a siker reménye: „*Bizony mondom, hogy győz most a magyar / Habár ég s föld ellenkezőt akar!*”⁵⁵ Bemnek nem kell, hogy Petőfi bizonygassa elkötelezettségét: a lengyel emigráns tábornok (talán a Kościuszko–Niemcewicz példa alapján) fiának tekinti, és hadsegédjének nevezi ki Petőfit. De még az erdélyi hadjárat sikerei előtt, február végén, Kolozsvárt írja be Burián Pál emlékkönyvébe Petőfi azt az egy sort, ami tökéletesen jellemzi ekkori gondolkodását:

„Lantom, kardom tied, oh szabadság.”⁵⁶

52 Petőfi, i. m., 311.

53 *Magyar életrajzi lexikon*, uo. és mek.oszk.hu/00300/00355/html/

54 Petőfi, i. m., 601.

55 uo. 617.

56 uo. 615.

Burián Pál, Erdély „első antikváriusa”⁵⁷ ekkor már idősebb ember, 1811-ben még Budán, később Kolozsvárt gyűjt és árul könyveket. A császári hatóság őt is bebörtönzi 1849 után, 1860-ig él. A betegeskedő Petőfi alkalmi, de megbecsült vendége, aki hamarosan siet vissza Bemhez; aztán jön Mezőberény, és végül Segesvár. A fenti emlékkönyvi sor azt foglalja össze, hogy Petőfi Sándor úgy érzi, végre Lord Byronhoz hasonlóan, versben és tettben egyaránt kifejezheti szabadságimádatát – s ha kell, feláldozhatja életét valamiért, amiben mindaddig hitt. Az életmű bizonyos értelemben kiteljesedik: valóban, ha nem esik el Segesvárnál, csak rosszabb lehetőségek maradnak nyitva a költő számára: emigráció vagy osztrák börtön. Vajon elkíserte volna Bemet Aleppóba, ha életben marad? Hány év Kufstein kellett volna ahhoz, hogy levezelje „bűneit”? Így viszont alakja körül olyan legenda szövődött, ami még ma, több mint másfél évszázaddal később is él, néha elhomályosítva az életmű nem mindennapi, gazdag költői értékeit.

57 Jakó Zsigmond, „Burián Pál, Erdély első antikváriusa”, *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyve*, Budapest, 1998, 523–535.